

készített nyomtatott katalóguscédulák szolgáltatását külső felhasználók részére.

Többszöri elemzés és felülvizsgálat után a szolgáltatások kiterjesztésével, és javításával az automatizált rendszer működését önfenntartóvá tették 1975–1976-ban; azóta az UTLAS az egyetemi könyvtár önmagát fenntartó részlegeként működik, külön pénzügyi gazdálkodással.

A kanadai on-line könyvtári hálózat 4 ezer mérföldre terjed ki, és tovább fejlődik. A szolgáltatásoknak mindenekelőtt az egyéni felhasználók sajátos igényeihez kell alkalmazkodniuk. Ehhez nagy rugalmasságra van szükség. Van ugyan közös nyelv: a bibliográfiai adatok. De ezt a nyelvet másképpen kell használni és interpretálni pl. a humán tudományok mint a természettudományok terén, másképpen kell használni az oktatási intézményekben, mint a közművelődési vagy az ipari könyvtárakban. A használatnak és interpretálásnak ebben a különbözőségében is nagy erő rejlik!

/WRIGHT, G. H.: *The Canadian mosaic – planning for shared partnership in a national network.* = *ASLIB Proceedings*, 30. köt. 2. sz. 1978. p. 88–102./

(Györe Pál)

Saját előállítású és előfizetett információs szolgáltatások értékelése egy gyógyszeripari kutatási szervezet példáján

Bevezetés

A Beecham vállalat gyógyszeripari kutató részlege (*Beecham Pharmaceuticals Research Division, BPRD*) közel ezer főt foglalkoztat. A munkatársak információs igényeit kiszolgáló tájékoztató osztályon 12 információs mérnök, 4 könyvtáros, és 16 segédként dolgozik. Főbb szolgáltatásaik:

- kurrens információs folyóirat szerkesztése;
- retrospektív irodalomkutatás hagyományos módon, valamint a *Derwent*, a *Lockheed*, *BLAISE* (*British Library*) és az *SDC* (*Systems Development Corporation*) adatbázisainak on-line igénybevételeivel;
- információs szolgáltatások saját feldolgozású adattár és a *WLN* (*Wiswesser Line Notation*) szerint felépített kémiai szerkezeti adattár alapján.

A tájékoztató osztály éves költségvetése több száz ezer forint. Ezért az intézmény vezetése joggal veti fel a kérdést: megéri-e, gazdaságos-e? Az információs tevékenységben azonban általában szinte lehetetlen kimu-

tatni az anyagi eredményt, mert az információkat nehéz értékelni. Annak igazolására, hogy a tájékoztató szolgáltatás ésszerű alapon folyik, és a szolgáltatások gazdaságosak, más módszert kell alkalmazni: vizsgálni kell a szolgáltatás használatának statisztikai adatait, el kell végezni az alternatív információs lehetőségek részletes összehasonlító elemzését, vizsgálni kell a felhasználók körében végzett piackutatás eredményeit.

Ugyanakkor ügyelni kell arra, hogy az adatok beszerzése és elemzése ne kerüljön többre, mint a vizsgálni kívánt szolgáltatás. Külső körülmények megváltozása azonban az így nyert eredményeket is kérdésessé teheti. Így például az on-line információkeresés lehetőségének hirtelen jelentkezése számos más irodalomkutatási eszköz beszerzését kérdőjelezheti meg!

A vizsgálatokhoz felhasznált paraméterek

Ipari tájékoztatói szervezetekben az összehasonlító elemzések elvégzésének legfőbb akadálya a munkaerő hiánya. Ezen szervezetek munkatársainak rutin-feladataik ellátása mellett általában nincs idejük a vizsgálatokhoz szükséges kutatómunka elvégzésére. Ezért a leírt példákban az adatok egy része másfajta forrásokból származik, másik része a több éves gyakorlati munka eredményein, illetve a felhasználók véleményén alapszik. A számadatokban elég sok a becslés.

Az elemzésekhez felhasznált különféle paramétereket nem súlyozták. Így például a szakképzett munkaerő iránti igény a megfelelő szakemberekkel ellátott nagy tájékoztatói szervezetben nem jelent problémát, ezért nem is kap különösebb súlyt; az 1–2 információs mérnököt foglalkoztató kis egységekben viszont célszerű előnyben részesíteni a minimális szakképzett munkaerő-ráfordítást igénylő szolgáltatásokat.

A táblázatokban szereplő értékek nem tényleges értékek. Céljük csak annak bemutatása, hogy hogyan hozható olyan döntés, amely több megoldási mód közül ésszerűen választ. A táblázatok eredményeiből levonható következtetések ennek megfelelően nem valódi következtetések, csak a döntéshozatal módszerét illusztrálják.

1. Saját előállítású információs folyóirat összehasonlítása előfizethető szolgáltatásokkal

A laboratóriumi kutatómunkával igen szoros kapcsolatban álló információs mérnökök átnézik a beérkező folyóiratokat, továbbá a *Current Contents – Life Sciences* számait, és kiválogatják a kutatók számára érdekes cikkeket. Ezekről ad jelzést a heti információs kiadvány. A mellékelt megrendelőlappal a kutató egyszerűen kérhet bármely dokumentumról másolatot. A lap előállításának évi költsége (beleértve a válogatás, gépelés,

nyomtatás költségeit, valamint az anyagköltséget) kb. 40 ezer font.

A tényleges használaton alapuló vizsgálat igazolta a lap fontosságát, fő előnye a gyorsaság. A tételek 9%-át a kutatók nagyon fontosnak, 45%-át fontosnak ítélték; a nagyon fontos tételeknél a kutatók véleménye szerint egy hétnél nagyobb késés már sok, de a fontosnak minősítettek sem késhetnek nyolc hétnél többet. Ugyanakkor az összehasonlító vizsgálat szerint a lap hiányában a nagyon fontos tételek 59%-a, a fontosak 50%-a teljesen elkerülte volna a kutatók figyelmét, míg 35%, ill. 15% túl későn érkezett volna hozzájuk.

A saját információs lap értékes volta ezzel igazolható. Második kérdésként azonban vizsgálható az, hogy vajon ez-e a legjobb módszer a kurrens információk iránti igények kielégítésére? *Előfizethető szolgáltatás nem adná-e ugyanezt olcsóbban vagy hatékonyabban?* Hiszen a lapnak vannak gyengéi is: pl. csak címet közöl. Harmadik kérdés az, hogy hogyan viszonyul tartalmi teljessége, kiterjedése a külső szolgáltatásokéhoz.

Nyilvánvalóan annak a szolgáltatásnak a legmegfelelőbb a tartalmi teljessége, amely az intézmény szakemberei számára releváns tételek közül a legtöbbet tartalmazza. Összevetve az ebből a szempontból szóba jöhető legfontosabb információs szolgáltatások, a Ringdoc, a Medline és az Excerpta Medica felőlt tárgyköreit (1. ábra), megállapítható, hogy mindegyik tartalmaz a másik által is feldolgozott tételeket, mindegyikben vannak csak ott megtalálható dokumentumok és mindegyikből hiányoznak is tételek.

Emellett mindegyikük eltérő mélységben és eszközökkel indexel, ezért több hónapos elemző munka kellene annak megállapítására, hogy melyik kiterjedése és keresési rendszere a legmegfelelőbb. Sem erre, sem saját lap hasonló szempontú vizsgálatára nem volt idő. Becslés szerint viszont a kutatási szempontoknak leginkább megfelelő folyóiratok a könyvtárban megtalálhatók, s ezek feldolgozása, kiegészítve a Current Contents átte-

kintésével, olyan lap szerkesztésére ad módot, amelynek teljessége vetekedhet más szolgáltatásokéval.

A kurrens informálás öt alternatív lehetősége:

saját információs lap a jelenlegi formában (indexelő lap);

saját referálólap;

csak címet adó szelektív információterjesztés előfizetése;

referátumot is adó szelektív információterjesztés előfizetése;

szelektív információterjesztés angol, amerikai stb. adatbázisok on-line használatával.

Az ötféle változat fontosabb jellemzői táblázatba foglalhatók (1. táblázat). Az egyes jellemzőkhöz értékelő paraméterek rendelhetők, ahol a tökéletesebb megfelelést nagyobb szám fejezi ki.

1. táblázat

Kurrens tájékoztatási szolgáltatások
öt alternatív lehetőségének
összehasonlító értékelése

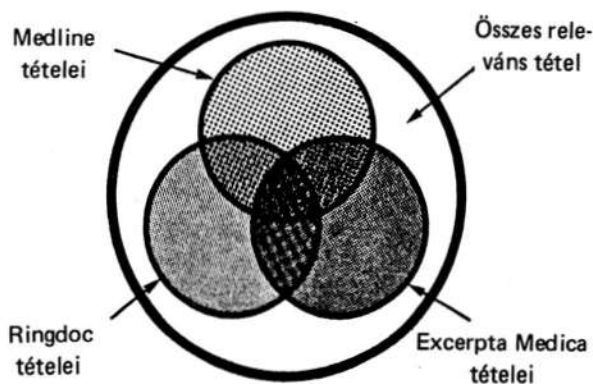
	Indexelő lap	Referáló lap	Indexelő	Referáló	Indexelő on-line
			szelektív információterjesztés		
Gyorsaság	8	4	4	4	6
Relevancia	7	7	4	4	6
Költség	6	3	8	7	6
Használati kényelem	4	10	3	8	3
Alkalmasság sok felhasználó tájékoztatására	7	7	3	3	3
Összesen	32	31	22	26	24

A saját előállítású, indexelő lap vizsgálata arra mutatott, hogy az értesítés gyorsasága alapvető fontosságú. A referálás jelentősen növelné előállításának átfutási idejét. Az off-line szelektív információterjesztést lassítja az input, a keresés és a postázás, bár az indexelő laphoz képest a késés szolgáltatásonként változó mértékű. Az on-line szelektív információterjesztés a postai szállítási idő kiesése miatt az előbbieknél valamelyest gyorsabb.

Az indexelő lap elemzése 60–70%-os relevanciát mutatott, ami azonos maradna a referálólap esetében is. Az off-line szelektív információterjesztés szolgáltatás információs zaja túl nagy, mert a profil rendkívül tág, s így e szolgáltatások relevanciája alacsony. Ez érvényes az on-line szelektív információterjesztésre is, bár itt a kérdés párbeszédés javítása növelheti a relevanciát.

Azonos dokumentummennyiség feldolgozása mellett az indexelő lap sokkal olcsóbb, mint a referálólap. Az

Adatbázisok tartalmi teljessége

1. ábra A Ringdoc, a Medline és az Excerpta Medica adatbázisainak összehasonlítása

eltérés legalább kétszeres. Az indexelő szelektív információterjesztés igen olcsó, és a referáló szelektív információterjesztés is csak kevéssel (nagyobb kiíratási munka) kerül többre. Az on-line szelektív információterjesztés kiíratási szükséglete csökkenthető ugyan, de ez a módszer valamivel így is költségesebb az előbbieknél.

A kutatóknak a nagyon gyors, hetenként megjelenő, és jó referátumokat tartalmazó lap vagy információszolgáltatás volna a legjobb.

Az információk szolgálat feladata közel ezer kutató ellátása a legfrissebb cikkekre vonatkozó információkkal. A folyóirat erre a célra megfelelő. A gépi outputból összeállítani és a szükséges példányszámban sokszorosítani nehézkes.

Az 1. táblázatban az egyes részértékelések összegezésével minden alternatívára nyerhető egy összesítő-érték, amely az alternatívákat összehasonlíthatóvá teszi. Eszerint a kétféle folyóirat között kicsi a különbség, ezek tekinthetők a legjobbnak, míg a számítógépes rendszerek nem tűnnek versenyképesnek.

2. Adott témáról szóló kurrens tájékoztatás belső szerkesztésének és külső vásárlásának összehasonlítása

Az előző példánkban az intézmény teljes kutatási területére vonatkozó kurrens információszolgáltatásokat vizsgálták. A második példában ugyanezt konkrét témára vonatkozóan végezték, ahol a gyorsaság kevésbé jelentős. A döntéshez az előző példában vizsgált kritériumok, ill. alternatívák állnak rendelkezésre. Az értékelést a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat

Kurrens tájékoztatási szolgáltatások értékelése
adott témáról szóló tájékoztatási
igény esetén

	Indexelő lap	Referáló-lap	Indexelő	Referáló	Indexelő on-line
			szelektív információterjesztés		
Gyorsaság	5*	4	4	4	5
Relevancia	6	6	6	8**	8
Költség	3	1	8	8	6
Használati kényelem	3	10	3	10	3
Alkalmasság sok felhasználó tájékoztatására	7	7	7	7	3
Összesen	24	28	28	37	25

* Aláértékelve

** Tárgyszavas keresés

A gyorsaság nem elsődlegesen fontos. Ennek ellenére az indexelő szolgáltatások tűnnek a legmegfelelőbbnek.

Relevancia tekintetében a referáló szelektív információterjesztés és az on-line szelektív információterjesztés látszik legjobbnak: az előbbi esetben a tárgyszavas keresés, az utóbbiban a párbeszédés üzemmód lehetősége miatt.

A folyóiratok költsége voltaképp megegyezik az 1. példában számítottakkal, míg a szelektív információterjesztés szolgáltatásokban a keresett konkrét téma rendszerint standard profil, így nagyon olcsó. Még az on-line szelektív információterjesztés is olcsóbb, mint a folyóirat.

Az indexelő szolgáltatások használata általában kevésbé kényelmes, mert a releváns információ rendszerint csak a referátumban található meg. Ezért a referáló szolgáltatások kényelmesebbek.

Az on-line kiíratás általában nem alkalmas többszörözésre, a másik négy esetben a sokszorosítás könnyen lehetséges.

Konkrét témára vonatkozó nem túl sürgős informálásra az alternatívák közül a referáló szelektív információterjesztés látszik a legmegfelelőbbnek. A legcélszerűbb ennek megfelelően kereső szolgálatok, például az UKCIS (United Kingdom Chemical Information Service = az Egyesült Királyság Kémiai Tájékoztató Szolgálat) által meghirdetett standard profilok előfizetése.

3. Adattár saját előállítás vagy beszerzése

A kurrens információs szolgáltatásokban feldolgozott releváns tételeket éveken át kumulálva, retrospektív keresésre jól használható adattárat lehet kiépíteni. Esetenként azonban hasonló adattár kapható a kereskedelmi forgalomban is. Legújabbban pedig aránylag olcsó kis terminálok segítségével nagy volumenű adatbázisok on-line használata is lehetővé vált.

A 3. táblázat összehasonlítja a belső előállítású (manuális vagy számítógépes) adattárat a Ringdoc adatbázisban történő on-line kereséssel. A Derwent Publications által szolgáltatott Ringdoc a gyógyszeripar számára releváns kurrens irodalmat dolgozza fel. A Ringdoc megvásárolható *mágnesszalagos változatban*, továbbá *nyomtatott formában* is. Ugyanakkor on-line is használható szelektív információterjesztésre.

Bár a saját lapból kialakított adattár széles tematikájú, különösen a Current Contents anyagának felhasználásával, tartalmát korlátozza, hogy csak azokat a tételeket tartalmazza, amelyek a válogatás időpontjában relevánsnak voltak tekinthetők. A Ringdoc ezért lényegesen nagyobb teljességet biztosít, hiszen a kutatási profil változása esetén a korábban irreleváns tételek egy része relevánssá válhat.

3. táblázat

Saját előállítású adattár
összehasonlítása vásárolt adattárral

Szempon	Saját előállítású adattár	Vásárolt adattár	On-line adatbázis használata
Teljesség	6	8	8
Relevancia	10	6	6
Indexek	8	7	7
Költség	2	4	8
Szakképzett munkaerőszükséglet	2	6	8
Ellenőrzési lehetőség	10	7	3
Összesen	38	38	40

A saját előállítású adattárba csak releváns tételek kerülnek be. Ezért a másik két alternatíva relevanciája kisebb.

A saját előállítású adattár esetében az indexelés a saját célok figyelembevételével alakítható, ezért ez a megoldás jobbnak tűnik, bár a Ringdoc indexei is általában megfelelnek.

Adattár saját előállítása és a szükséges, *bonyolult indexek készítése nagyon költséges*. Míg ugyanis az adattár tételei a saját lapból készen átvehetők, indexelésükhöz magasan kvalifikált információs mérnök szükséges. Az adatok bevitele a (manuális vagy számítógépi) adattárba szintén költséges.

A Ringdoc beszerzési költsége viszonylag kisebb, és az adatbázis folyamatosan kiegészíthető. Bár ez is igényel munkaerőt és gépi berendezéseket, mégis *lényegesen alacsonyabbak a költségek*, mint a saját előállítású adattár esetében.

INFORMÁCIÓS IGÉNY

A tudományos kutatóintézetek szakembereinek információs szükségletei

A tudományos fejlődés mai irányzatai megkövetelik, hogy a kutatómunkát végző kollektívák különböző szakterületeket képviselő, különböző képzettségű és beosztású szakemberekből álljanak. A kutatók információs szükségleteinek kielégítésére hivatott intézeti szakkönyvtárak működésének egyik legnagyobb hibája, hogy a kutatómunkához szükséges információkat nem differenciálják a kollektívák összetételének megfelelően. A szakkönyvtárak információs szolgáltatási terveket legtöbb esetben csak az intézeti tervekben szereplő feladatokra

A legolcsóbb megoldásnak adatbázisok on-line használata tűnik. A Ringdoc az SDC szolgáltatásában évi előfizetési díj fejében hozzáférhető, többletkölségként csak a keresés időtartamára létesített postai kapcsolat díja jelentkezik, fenntartási díj nincs.

Az információs mérnököt célszerűbb információkeresésre és szolgáltatásokra igénybe venni (a második és harmadik változat szerint), nem pedig indexelésre (első változat). A vizsgált alternatívák közül az *on-line keresés igényli a legkevesebb szakképzett munkaerőt, az adattár saját előállítása pedig a legtöbbet.*

Ha csak az eddig vizsgált paramétereket összegezzük, a helyzet a következő: saját előállítású adattár: 28; vásárolt adattár: 31; on-line adatbázis-használat: 37. Ezek alapján az utóbbi mellett kellene dönteni.

Ami mégis problematikusabb teheti az on-line használatára szorítkozást: ez az egyetlen forma, amelyben *teljes egészében külső forrásra kell szorítkozni*. Ha például a Derwent Publications úgy döntene, hogy számítógépes adatbázisának szelektív információterjesztés céljából való fenntartása nem gazdaságos, és azt megszüntetné, akkor az előfizetők adatbázis nélkül maradnának. Off-line adatbázis használat esetén is súlyos problémát okozna a további szolgáltatás felmondása, de az addigi adattár legalább a felhasználó rendelkezésére állna. Saját előállítású adattár esetén a folyamatosság biztosítható.

A retrospektív keresésre is alkalmas adattár kialakítását célzó három alternatíva csaknem teljesen egyenértékű. Az adatok szerint az on-line használat tűnik összesítve a legkedvezőbbnek, de ezt csak az idő fogja igazolni vagy cáfolni.

/BLICK, A. R.: Evaluating an in-house or bought-in service = Aslib Proceedings, 29. köt. 9. sz. 1977. p. 310-319./

(Sárdy Péter)

koncentrálják. Nem veszik kellőképpen figyelembe a kutató kollektívák funkcionális összetételét, noha a kutatási folyamatok tartalmának és szerkezetének ismeretében pontosan meghatározhatók a kutatók információs igényei.

Sajnos, a gyakorlatban a szakkönyvtárak a kutatói kollektívát egységes egésznek tekintik. A kutatói kollektíva és a könyvtár közötti kapcsolatot általában a csoportot képviselő személy (laboratóriumvezető, információfelelős) tartja. Az információk további, az egyes szakemberek közötti felosztását a könyvtár nem tekinti feladatának.

Vizsgáljuk meg, hogy miként változnak az informá-